

- a szakirodalmi tájékoztatási szervezetet az üzem illetve gazdaság belső, saját helyzetére vonatkozó szakmai (számviteli, közgazdasági stb.) információs rendszerével egységben kell létrehozni. E szervezet működésének része az üzemből kifelé áramló információs tevékenység is. (Felső vezetés tájékoztatása, partnerek tájékoztatása stb.);
- a szakirodalmi információk belső áramlásának határozott rendjét és rendszerességét kell kialakítani, ugyyszólván a gazdaság valamennyi posztján dolgozóig, szelektív módszerekkel;
- a belső információs szervezetnek meg kell könnyítenie az információk megszerzését a felhasználó számára. A szervezet első sorban nem saját dokumentumbázisra alapozva működik, a saját bázis kialakításakor pedig elsőrendű szempontként nem a megőrzést veszi figyelembe. Feltáró rendszerét is ennek figyelembevételével alakítja ki.

A helyi információs szervezetek kialakulása és fejlődése nélkül a központi szolgáltatások fejlődése is visszaszorul, hatékonysága csökken. Elmondható ez fordítottan is - a központi szolgáltatások fejlesztése nélkül a helyi információs szervezetek működése, fejlesztése sem biztosított.

Szerepet kell kapniuk a gazdaságok helyi információs szervezeteinek ellátásában a szakegyetemek kifejesztendő szolgáltatásainak, különös tekintettel azok regionális feladataira. A helyi információs szervezet legfontosabb követelménye, hogy alkalmazkodjék a környezethez, amelyben működik és amelyet szolgál.

A szakirodalmi ellátás pénzügyi nehézségei és a megoldás alapvető irányai

ZSIDAI JÓZSEF

A tudományos és szakkönyvtárak szakmai tanácskozásain, valamint a fenntartó szervekkel folyó érintkezések során mindjobban fokozódik a szakirodalmi ellátást féltő aggodalom. Ebben a kérdésben a szakmai felelősségtudat már-már kinzó szorongássá válik. Talán azért, mert igen komolyan vesszük hivatásunkat, vagy azért, mert a súlyosbodó pénzügyi gondok felszámolásának útját nem találjuk.

Ebben az írásban arra szeretném irányítani a figyelmet, hogy miközben a szakirodalmi beszerzések dolgában a sorvadás tényleges veszélyével állunk szemben, a megoldás módozatai jobbára a több pénz és még több pénz kö-

vetelésévé torzulnak. Ez nagy hiba! Semmiképpen sem fogadható el az a gyakori álláspont, amely új feladatot, sőt napi problémamegoldást újabb pénzüsszegek nélkül fogadni sem akar. A jelenlegi körülmények között megfontolt, de bátor kezdeményezések nélkül a szakirodalmi ellátás beszütkülésével kell számolnunk.

A SZAKIRODALMI ELLÁTÁS PÉNZÜGYI NEHÉZSÉGEI

Az említett pénzügyi nehézségek több tényező együttes jelentkezéséből adódnak.

ÁREMELKEDÉS

Néhány példa:

Folyóiratcím	Ft/1961	Ft/1968	Ft/1973	az 1961 %-ában
- Chemical Abstracts	6210 Ft	74 200 Ft	126 780 Ft	2041 %
- Neues Jahrbuch für Geologie und Pale- ontologie Abhand- lungen	2063 Ft	5521 Ft	9000 Ft	436 %
- The Physical Re- view	1290 Ft	4095 Ft	15 480 Ft	1193 %

Az elmúlt 10-12 év alatt a folyóiratok áremelkedése átlagosan 300-400 % között mozgott. Ez önmagában is messze meghaladja a nemzeti jövedelem évi 5-6 %-os emelkedésének ütemét, amely tendencia ebben a dologban is az eligazodás iránytűje és a kívánalmak mérséklője lehet.

FOLYÓIRATOK SZÉTVÁLÁSA (POLARIZÁLÓDÁS)

A tisztább profilok kialakítása miatt a folyóiratok szüntelenül polarizálódnak. Különösen a testületi, intézményi közlemények, mint pl. az akadémiai, kutatóintézeti, egyetemi periodikumok szűkítik osztódással szakterületeiket. Ez szinte kivétel nélkül áremelkedéssel jár együtt, mert a korábbi egyetlen folyóirat utódjaként jelentkező 3-4 folyóirat érthetően magasabb költségekkel állítható elő.

Például:

Revue de l'Industrie Minerale 1972-ig	1430 Ft
Ugyanez 1973-tól:	
Industrie Minerale	1210 Ft
Industrie Minerale. Mine.	500 Ft
Industrie Minerale. Metallurgie	912 Ft
Összesen:	2622 Ft

A szétválással bekövetkező áremelkedés 83 %.

ÚJ FOLYÓIRATOKRA IRÁNYULÓ IGÉNY

A könyvtárosnak kétfajta újdonsággal kell szembenéznie. Egyrészt természetesen új folyóiratok indulnak, másrészt a felhasználói igények változása is olyan kiadványok megrendelését teszi gyakran szükségessé, amelyek eddig nem jártak az adott könyvtárba. Például a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemen a számítógép oktatásának bevezetése és a hidrológus mérnökképzés megindítása nyomán - többek között - a tanszékek számára új folyóiratok beszerzése vált szükségessé.

A könyvek tekintetében a pénzügyi feszültség csak azért érezhető enyhébbnek, mert az árak egy címhez kötődve évről-évre nem élnek tovább úgy, mint a folyóiratoknál (bár többkötetes műveknél, kumulációknál ez is előfordul, de az alábbi adatok a műszaki és természettudományos kiadványoknál itt is igen jól szemléltetik a rendkívül magas árakat:

- Gmelins Handbuch der anorganischen Chemie, Silber B Teil. 1. Flg 1971. Weinheim	11 664 Ft
- Landolt-Börstein, New Series III/6 1971. Berlin-Heidelberg-New York	11 160 Ft
- Ullmanns Encyklopadie I. 1972. Weinheim	5130 Ft
- Vacuum Metallurgy 1971. New York-London-Amsterdam	4950 Ft
- Flügge: Handbuch der Physik IX. 1971. Berlin-Göttingen-Heidelberg	4104 Ft
- Chemical Abstracts Collective Index 5. 1947-1956. 41-50 vol. 6. 1957-1961. 51-55 vol. 7. 1962-1966. 56-65 vol. 8. 1967-1971. 66-75 vol.	625 968 Ft

Napnál világosabb, hogy az itt vázolt legfőbb irányokat pénzügyileg nem tudjuk követni. Ha kizárólag költségvetési manőverre minősítenénk a kétségtelenül súlyos probléma megoldását, akkor pl. a nagy könyvtáraknál minimális fejlesztésként szükségelt 15-20 %-os plusz igény, intézményenként évről-évre egymillió Ft körüli többletköltséggel terhelné a költségvetést (80-90 %-ban kemény valuta fedezettel). A továbbhaladás csak magasfokú ésszerűsítéssel, a szakirodalmi ellátás optimalizálásával és az ehhez kapcsolódó hazai és nemzetközi munkamegosztással képzelhető el.

Az eddig elmondottak talán kellőképpen bizonyítják, hogy a gátlás nélküli szakirodalmi beszerzéseket, az újabb százazereket és az új folyóiratok tu-
catjait sürgető követeléseket a legnagyobb könyvtárakban is ésszerű kere-
tek közé kell szorítani. A beszerzendő címek korlátozására, fokozottabb
válogatásra, az ökonómia sugallta kritikusabb döntések kimondására kell
áthangolódni. (Jó példa a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára,
amely az elmúlt évek során a folyóiratcím anyagot mintegy 900-zal csök-
kentette). Elemző vizsgálatokkal és statisztikai tényekkel szükreszabottan
és konkrétan kell megállapítani a beszerzendő folyóiratok körét, címeit.
Csak azoknak a folyóiratoknak a megrendelése látszik ésszerűnek, ame-
lyekre a kutatási igények igen sűrűn, évente legalább 8-10 alkalommal
ráirányulnak. Ezt a módszert a vizsgálódási "technológiát" és a konkrét
eredményt nevezzük a szakirodalmi ellátás optimalizálásának. Lássunk
néhány példát.

Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára

Hidrosztatikus csapágyak

38 folyóiratban 215 cikk, de
4 folyóiratban a cikkek 25,5 %-a

Termékek műszaki ellenőrzése

217 folyóiratban 902 cikk, de
15 folyóiratban a cikkek 42 %-a

Veszprémi Vegyipari Egyetem

Folyóiratok igénybevétele

316 féle folyóiratban 6015 kérés szóródott, de
30 féle folyóiratban a kérések 52,6 %-a volt

Nehézipari Műszaki Egyetem (Miskolc)

Tengelykapcsolók

336 féle folyóiratban 1687 cikk, de
15 folyóiratban a cikkek 54 %-a

Gépelemek

2458 féle folyóiratban 21 648 cikk, de
130 féle folyóiratban a cikkek 62 %-a,
130 folyóiratból 10 vezető folyóirat
(30-nál több cikk)

Az öt vizsgálati dokumentáció mindegyike másfajta módszer eredménye.
Egységes képet, félreérthetetlenül egyértelmű bizonyítékot látunk azonban
atekintetben, hogy mindegyik szakterületen igen kevés számú vezető jellegű

folyóirat közölte az ismeretek zömét. Némi bátorsággal kimondhatjuk, hogy olyan szakterületek is, mint pl. a matematika, kohászat, elektronika, fizika, gépészet, 30-nál több, Magyarországon valóban nélkülözhetetlen, világszinten vezető folyóiratot nem tudnak a listára kínálni. A többi olvasott folyóiratban a szakirodalom szóródása annyira nagy, hogy azok előfizetése rendkívül gazdaságtalan. A veszprémi egyetemi könyvtárban kimutatták, hogy 1971-ben 869 olyan cikket kértek az olvasók, amely náluk nem található folyóiratban jelent meg, így külföldi könyvtárközi kölcsönzéshez folyamodtak. Az ezzel kapcsolatos reprográfiára 50 875 Ft-ot fordítottak. Ha rendelkeztek volna a szükséges folyóiratokkal, azokra egyetlen év alatt 2,6 millió Ft-t kellett volna költeni! Ha egy folyóiratot évente egyszer sem, vagy öt évig nem vesznek kézbe, akkor attól a könyvtárral, a költségvetéssel mentesíteni kell.

Az optimalizálási folyamat elkerülhetetlen. A nagy könyvtárakban folyó ezirányú igen gondos vizsgálódások és merész intézkedések is ezt bizonyítják. Megvan a remény arra, hogy jelentős tartalékok mozgósítását végezzük el, egyidejűleg az érdeklődés sodrába jutó értékes irodalom jobb kihasználását is előmozdítjuk.

Az optimalizálás módszere külön szót érdemel. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy találmányosságban, eredetiségben nincs hiány. Megbízhatónak, immár beválnak tünik az a gyakorlat, amely jelentős kutatási téma eredményes elvégzése során feldolgozott nagymennyiségű irodalom statisztikai elemzését adta. Azért is érdekes és eredeti ez a módszer, mert a kutatási terven kivüleső, utólagos eszmélés termékéről van szó. Ujabbban a nemzetközi szintű referáló lapok (abstract-ek, ref. zszurnál-ok) tömörítvényeinek statisztikai értékelésével a legstárubben referált folyóiratok címeit állítják össze. Ezzel a módszerrel óvatosan kell élnünk. A "világstatisztikát" a hazai kutatási és termelési struktúrával korrelációba kell állítani, s az így módosult lista tekinthető sajátos szükségleteink foglatának.

KOOPERÁCIÓ

Jó öt-hat éve annak, hogy a szakirodalmi "kooperációs körök" gondolatának megfogalmazása után a tetteké lett a szó, s a kezdeti eredmények valóban nem csekélyek. Az egy-egy szakterület optimális szakirodalmi ellátásáért szerveződő munkamegosztás elve kétségtelenül korszerű koncepció, a gazdasági élet bevált gyakorlata. Az okos gondolat azonban általános gyakorlattá érni nem tudott, s most a megtorpanás okait kell keresnünk, mert hogy zátony közelében vagyunk, azt két dolog tudatja:

- az eredményesen dolgozó közösségek száma alacsony, a legtöbb szakterületen a kooperációs körök meg sem alakultak, vagy gyakorlatilag nem működnek;
- a legjobb "társulatok" (pl. matematika, fizika, kémia) művelni való földet, közös tennivalót ma már alig találnak.

Nem a koncepció elvetésére kell most készülnünk, hanem a munkaközösségeket életető kohéziós erők természetének feltárásával, megértésével tartozunk. Türelemre, körültekintő próbálkozásokra van szükség, de a továbbhaladás útjainak egyengetése könnyebb lesz (vagy nehezebb!), ha a gazdasági élet analóg törekvéseiből tapasztalatokat merítünk, adaptálunk, s főként, ha okulunk a kudarcból.

Mindennemű kooperációs tevékenység életképessége szigorú törvényszerűségekhez van kötve. Ilyenek például:

- Kooperáció materiálisan érzékelhető kölcsönös előnyök nélkül nem létezik. Nem elég az előnyök potenciális lehetősége, hanem az előnyök folyamatos funkcionálása kívántatik meg.
- Az életképes munkamegosztásban a felek egyenrangúak. Hasznot a ráfordított munka és pénzeszközök arányában élveznek.
- Általában csak olyan új célok, feladatok hozzák össze tartósan a partnereket, amelyek külön-külön elérhetetlenek.
- Régi, megszokott adottságok megváltoztatása (mint pl. folyóiratrendelés összehangolása) a kudarc biztos ígérete, mert valakinek az érdeke csorbulna.
- Az együttműködés feltétlen követelménye a kölcsönös és megbízható szolgáltatóképesség (pl. xerox).
- A tagoknak szabad pénzeszközökkel és döntési joggal kell rendelkezniük.
- A közreműködők érzékenysége, szubjektív presztízse alapvető momentum.

Nehézségeink jó része ezeknek a tényezőknek nem eléggé gondos mérlegelése miatt adódik. A probléma - véleményem szerint - azért kínos, mert az együvértartozás lényegét képező materiális kölcsönösség léte, lehetősége nem hasonlítható pl. a gazdasági kooperáció konkrét nyereségösszegben kifejezhető hasznához.

A tisztas eredmények kell, hogy újabb és újabb erőfeszítésekre sarkalljanak bennünket. A veszprémi példa döbbenetesen szemlélteti, hogy az okos munkamegosztásra támaszkodó "állományt teremtő politika" mérhetetlen pénzügyi tartalékok mobilizálására képes. Nincsen kizárva, hogy a kooperációhoz tapadó és jól irányított könyvtárközi kölcsönzés megszokozhatja saját állományunk értékét, példátlanul tágíthatja szakirodalmi gyűjteményünk határait. A tartalékok egyként ott feszülnek a regionális, az országos és a nemzetközi fejletlen, következőképpen kiaknázhatatlan kapcsolatokban.

A hazai kooperáció érlelődésére és mozgékony funkcionálására azonban jó ideig még várni kell. A már említett materiális kölcsönösség ügyes megfogalmazása és "üzembehelyezése" előtt a kisebb közreműködő könyvtárakban mindenekelőtt a kádergondokat kell enyhíteni és a xerografálás technikai feltételeit kell megteremtteni. Ezek nélkül szolgáltatóképességről nem lehet beszélni.

A nagy könyvtárak, amelyek fenntartóik szolgálatán kívül országos feladatokat is ellátnak, a jelenlegi körülmények között a külföldi könyvtárak állományára támaszkodhatnak a legnagyobb biztonsággal. Célszerűnek látszana szerződést kötni pl. szovjet, NSZK-beli, angol és holland könyvtárakkal avégből, hogy az optimalizálás során kirekesztett szórványirodalom gyors beszerzését lehetővé tegyék. A telex alkalmazása és önálló valutakeret ebben a programban létfontosságú. Feltehetően nem nagy összegű valutára van szükség, de mindenképpen csak ezen az uton-módon lehet boldogulni, mert a magyar irodalmi tarsoly az egyenértékű cseréhez meglehetősen sovány.

x

Az optimalizáció és azzal szoros összhangban a sokrétű kooperáció kiépitése nem a szakirodalmi ellátás korlátozására és a választék csökkentésére irányul, hanem a legnagyobb takarékoság elve alkalmazásával és a pénzeszközök célszerű felhasználásával a legfontosabb szakirodalmi termékek beszerzésére koncentrál. Ezáltal tetemes költségek nem szabadulnak fel, sőt a költségvetést ezután is jelentős többletigénnyel bombázzuk, de ez az igény nem lehet nagyobb a népgazdaság teherbíróképességénél, amelyet az említett tartalékok emelnek a kívánt szintre. Meggyőződésem, hogy a közeli években ezen az uton kell haladnunk.

Számok faggatása

WALLESHAUSEN GYULA

Unalomig ismételtgetett igazság a statisztika szükségessége, s a könyvtárosok szorgalmasan striguláznak, majd összesítenek sorokat, oszlopokat, hogy az év végén kitölthessék a kérdőíveket. Olykor szöveges jelentésben magyarázzák is a számokat; mentegetik vagy kiemelik, esetleg - a fejlődést kidomborítandó - az elmúlt évekéhez hozzámérik, de többnyire csak a saját adataikhoz.

A statisztika egyik fő haszna pedig éppen az, hogy a falakon tuli tájakat is ábrázolja, s rávilágít olyan összefüggésekre, amelyek egyébként homályban maradnának. Ezt igyekszik elősegíteni a Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai osztálya összeállításában megjelent Statisztikai Tájékoztató, amely 1935 tudományos és szakkönyvtár 1970. évi adatait tartalmazza.